

شناختنامهٔ علامه حسینی دلجانی

عالمان و دانشمندان اسلامی به ویژه شیعی در طول تاریخ علی‌رغم عدم امکانات لازم، آثار علمی بسیار ارزشمندی در موضوعات گوناگون، اعم از علوم انسانی یا علوم محض و پایه از خود به یادگار نهاده‌اند. با وجود جنگها و ستیزها، بلایای طبیعی، عدم توجه زمامداران بی‌کفایت به مسائل فرهنگی، و یورش قوم مغول به کشور عزیزمان ایران در سده‌های ۶ و ۷ هجری که طی آن بیشتر ذخائر فرهنگی از جمله تألیفات علمای اسلام را به آتش کشیدند و نابود ساختند، با این حال هم اکنون هزاران نسخه از صدها هزار نسخهٔ خطی نفیس که در طول قرون و اعصار از بین رفته است، در کتابخانه‌های داخل و خارج از کشور موجود می‌باشد.

دانشمندان مسلمان در آن روزگار، برای تدوین آثار علمی خود و به منظور استفاده از یک دانشمند دیگر که در شهرهای بسیار دور اقامت داشت، می‌بایست این فاصله دور را در چند ماه طی کرده و با عدم دسترسی به منابع مالی، رایانه، سیستمهای مخابراتی و وسائل نقلیهٔ اعم از هواپیما، خودرو، راه‌آهن و غیره، موفق شدند آثار بسیاری را خلق نمایند. برخی از آنان افزون بر یکصد تألیف از خود به یادگار گذاشته‌اند. این حقیقت بر کسی پوشیده نیست که در طول تاریخ عالمانی که دارای آثار ارزشمند علمی مکتوب بوده‌اند، نامشان زینت‌بخش برگهای تاریخ است. و متأسفانه آنان که فاقد اثر بوده‌اند، نام و جایگاهی در تاریخ ندارند.

مرحوم علامه سید عبدالهادی حسینی رضوی دلجانی، چنانچه تألیفی از خود به یادگار نگذاشته بود، اکنون هیچ نامی از وی در منابع وجود نداشت. و همین چند اثر

علمی است که تا حدودی با نام و زندگی او ما را آشنا ساخته است. از آنجا که مرقد مطهر آن بزرگوار در شهرستان دلیجان واقع شده و به نام «قبر آقا» مشهور می‌باشد و سالهای متمادی در آن شهر می‌زیسته، تنی چند از اهالی متدین و مسؤولان آن شهر از این جانب خواسته‌اند تا گزارشی از زندگینامه آن عالم ربّانی را تهیه و به فرجام برسانم. ضمن استقبال از این خواسته، اکنون جا دارد که به بررسی نکاتی چند از زندگینامه علمی آن فقید ارجمند بپردازم.

یادآوری می‌شود که این گزارش کوتاه را از لابه‌لای منابع موجود - به ویژه کتاب‌شناسیها - از جمله: اعیان الشیعه، الذریعه، طبقات اعلام الشیعه و فهرست نسخه‌های خطی برخی کتابخانه‌ها همچون: کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته‌الله، کتابخانه مدرسه فیضیه در قم، کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) تهران، و کتابخانه تخصصی مرکز تحقیقات دارالحديث - قم گرد آوردم.

متأسفانه هنگامی که نگارش این وجیزه را آغاز نمودم، هیچ‌گونه مطلبی از زندگینامه آن مرحوم به جز ۳ عنوان از آثار تألیفی وی در منابع، مطالب دیگری وجود نداشت. آن گونه که از قراین و شواهد برمی‌آید، مرحوم سید عبدالهادی دلیجانی، عالمی است که به هیچ عنوان خود را مطرح نساخته و تا حدودی منزوی بوده و در گوشه انزوا به تألیف آثار خویش به ویژه کتاب هادی المضلین که بیشتر عمر خود را در آن صرف نموده، پرداخته است. این کتاب که در شش جلد بسیار بزرگ نگاشته شده، اگر امروز به چاپ و انتشار آن اقدام شود، افزون بر ۲۵ یا ۳۰ جلد خواهد شد. امید است در آینده مؤسسات یا افرادی به چاپ این اثر علمی فقهی اقدام نمایند، تا از یک سو پی به اهمیت این کتاب ارزشمند برده و از دیگر سو مقام علمی ایشان بر دانشمندان و پژوهشگران آشکار گردد. اینک که به پاس حرمت و قدرشناسی از یک عالم فرهیخته صاحب‌نظر و فقیهی فرزانه، در نظر است مراسمی به همین منظور در شهرستان دلیجان برگزار گردد، مناسب است نظری به زندگینامه آن عالم شیعی، بیفکنیم و آثار علمی آن فقیه را به جوامع علمی خصوصاً حوزه‌های علمیه، مدرّسان و محققان معرفی نماییم.

همان گونه که متذکر شدم، متأسفانه از زندگینامه ایشان اطلاعی در دست نیست و حتی سالروز ولادت و رحلت آن مرحوم نیز مشخص نمی‌باشد. به هر حال این مهم

را به فال نیک گرفته، امید است اهالی محترم دلیجان با سابقه علمی این دانشمند تا حدودی آشنا شده و به وجود آن فقیه فقید بر خود ببالند و بدانند آن بزرگ‌مرد علی‌رغم امکانات موجود در چهارصد سال پیش، توانسته است آثار علمی مفیدی به ویژه اثر بزرگ و جاودانه‌اش کتاب هادی المصلین را به جوامع علمی آن روزگار ارمغان نماید. در پایان یادآوری می‌گردد، آن‌گونه که مشخص است آن مرحوم به جز احاطه بر موضوعات علمی از جمله فقه و اصول، در حکمت و منطق نیز صاحب‌نظر بوده است. یک نسخه خطی از کتاب المحاکمات بین شرحی‌الاشارات، تألیف قطب‌الدین محمد بویه‌ی رازی در این کتابخانه بزرگ به شماره «۷۲۲۲» موجود می‌باشد که تمام نسخه به خط آن مرحوم به سال ۱۰۳۳ق کتابت شده و بیشتر حواشی آن که نظرات ایشان است، نیز به خط خودشان می‌باشد.

علامه سید عبدالهادی بن رفیع‌الدین حسین بن غیاث‌الدین جمشید بن مهدی ثانی حسینی دلیجانی، متخلص به «هادی»، از علما و فقهای برجسته و سترگ امامیه -رضوان الله تعالی علیهم- در سده ۱۱ ه است که قدر و منزلت و جایگاه فقهی و علمی و عرفانی وی ناشناخته مانده است؛ چنانکه شرح احوال و آثار این بزرگوار آن‌گونه که بایسته است، از چشم و قلم تراجم‌نگاران دور مانده است. از جزئیات زندگی این فقیه فرزانه، در منابع و مصادر موجود آگاهی‌های افزون‌تر در دست نیست، جز چند شرح حال مختصر که به برخی از آنها اشاره خواهیم نمود.

از تاریخ زاد روز و درگذشت آن بزرگوار نیز اطلاع دقیقی در دست نیست، آنچه مسلم است، وی در اواخر سده ۱۰ ه زاده شده و ظاهراً چند سال پس از سال ۱۰۴۸ق چشم از جهان فرو بسته و احتمالاً افزون بر ۷۰ سال عمر کرده است. آن مرحوم آن‌گونه که در برگ پایانی جلد نخست کتاب هادی المصلین، نسخه اصل به خط خودش آمده، مدتی از سالهای عمر خویش را در دلیجان گذرانده است. آرامگان آن عالم وارسته ظاهراً در شهرستان دلیجان قرار دارد و در آن منطقه معروف به «قبر آقا» می‌باشد، هیچ یک از منابع موجود، محل دفن ایشان را در جایی دیگر ذکر نکرده‌اند. این شخصیت علمی و علامه مفضل دارای آثار و تألیفات چندی بوده است که به نظر می‌رسد، برخی مفقود شده و یا در خمول کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خصوصی،

تاکنون ناشناخته مانده است؛ لیکن بر اساس فهارس و منابع منتشر شده، چند اثر علمی ارزنده، از وی شناخته و معرفی شده‌اند که اسامی اجمالی آنها چنین است. و در ادامه ان شاء الله در این نوشتار، از محتوای آنها به تفصیل بحث کرده و به کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آنها خواهیم پرداخت:

۱. هادی المضلین و مرشد المصلین (شرح الرسالة النظامية)

۲. الدرّ والمرجان فی تفسیر الایمان.

۳. رساله درباره توقيت ظهور امام زمان عجل الله فرجه.

در طبقات اعلام الشیعه^۱ مرحوم آقا بزرگ تهرانی از یک اجازه، از زین الدین بن علی عاملی، مشهور به شهید ثانی (شهادت ۱۵ رجب سال ۹۶۶) به پدر شیخ بهاء الدین عاملی - شیخ عزالدین حسین بن عبدالصمد حارثی جبعی عاملی (درگذشته ۸ ربیع الاول سال ۹۸۴) - به خط مرحوم سید عبدالهادی دلجانی (مورخ ۱۵ رمضان المبارک سال ۱۰۱۶)، گزارش نموده و گفته است که: نسخه دستنویس آن در مدرسه آیت الله العظمی حاج آقا حسین بروجردی رحمته الله در نجف اشرف موجود است. به نظر می‌رسد همان گونه که علامه آیت الله سید محسن امین عاملی در اعیان الشیعه^۲ بیان داشته، این اجازه باید همان اجازه طویل شهید ثانی به پدر شیخ بهایی بوده باشد که به سال ۹۴۱ ق، از سوی شهید صادر شده و مرحوم صاحب الحدائق الناصرة، شیخ یوسف بن احمد بن ابراهیم بحرانی (درگذشته سال ۱۱۸۶ ق) نیز تمامی آن را در الکشکول خود آورده است.

در کتاب مطلع الانوار^۳ (احوال دانشوران شیعه پاکستان و هند) آمده است: «سید عبدالهادی بن رفیع الدین حسین حسینی دلجانی، در دکن [هند] زندگی می‌کرد» به نظر صحیح نمی‌رسد. همان گونه که در ادامه این نوشتار به تفصیل بدان خواهیم پرداخت، از آنجا که وی شارح کتاب النظامية اثر فقهی ارزنده شیخ عبدالعالی بن علی بن عبدالعالی کرکی عاملی (درگذشته سال ۹۹۳ ق) است، و در واقع او مقیم شهر دکن در حیدرآباد - هند

۱. طبقات اعلام الشیعه (قرن ۱۱ هـ): ص ۳۶۴.

۲. اعیان الشیعه: ۵۶/۶.

۳. مطلع الانوار: ص ۳۹۵.

بوده و کتاب النظامیه را به نام نظام شاه دکنی هندی نگاشته است و نه شارح، والله العالم. نکته دیگر اینکه: در این مصدر، تاریخ درگذشت وی، سال ۱۱۰۰ ق آمده که با توجه به آثار دست‌نوشته ایشان که نخستین آن در سال ۱۰۰۵ ق نگارش یافته^۱ و واپسین آن به سال ۱۰۴۸ ق تألیف گردیده است^۲، قطعاً تاریخ قید شده (سال ۱۱۰۰ ق) در منبع مذکور صحیح نخواهد بود.

مهمترین اثر فقهی وی همان کتاب هادی المصلین و مرشد المصلین به زبان عربی می‌باشد. و همان گونه که گذشت، مرحوم علامه سید عبدالهادی دلجانی در آن به شرح الرسالة النظامیه اثر فقهی گرانسنگ شیخ عبدالعالی بن علی بن عبدالعالی کرکی عاملی (درگذشته سال ۹۹۳ ق) پرداخته است.

در اهمیت اثر ارزشمند مرحوم علامه دلجانی، همین بس که بر اساس منابع و مصادر و فهرستهای منتشر شده، متأسفانه از اصل نسخه الرسالة النظامیه کرکی، اکنون در کتابخانه‌ها اثری باقی نمانده است^۳. پیشنهاد می‌گردد پژوهشگری توانا بر اساس همین شرح (هادی المصلین) متن این رساله ارزنده را استخراج، تحقیق، بازسازی و منتشر نماید. خوشبختانه سه نسخه خطی از این اثر، که دو نسخه آن تمام به خط مبارک مؤلف کتابت شده، در کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی^۴ موجود است و اکنون به بررسی آنها خواهیم پرداخت.

یادآوری می‌گردد که مرحوم آقا بزرگ تهرانی در دو جای کتاب‌شناسی بزرگ شیعه، الذریعه^۴ از این اثر یاد کرده، لیکن در جلد ۲۴، ص ۱۹۵ سهواً النظامیه (متن) را با هادی المصلین (شرح) یکی دانسته است که بدین وسیله تصحیح می‌گردد.

۱. هادی المصلین و مرشد المصلین (جلد ۱)

آغاز: «بسملة، الحمد لله على وجوب وجوده افتقار الغامرات، الذى خلق الإنسان وجعله أفضل أنواع العائدات... أمّا بعد، فإنّ الرسالة المدعوة بالنظامية في فقه الصلاة من

۱. فهرست کتابخانه سپهسالار (شهید مطهری): ۲۶۱/۴.

۲. فهرست کتابخانه مدرسه فیضیه: ۱۶۰/۲.

۳. مقدمه‌ای بر فقه شیعه (کلیات و کتاب‌شناسی): ص ۲۰۳.

۴. الذریعه: ۱۵۲/۲۵.

مصنّفات الشيخ العالم الفاضل النحرير الكامل، المجتهد، فريد دهره و وحيد عصره، الشيخ عبدالعالی... رساله لطيفه و مقالة نفيسة و لم يقع لها شرح يوضح مشكلاتها و يرفع قناع الخفاء عن وجوه معضلاتها، و قد التمس منّي الولد العزيز، محمد علي - وفقه الله لمراضيه - أن أكتب عليها شرحاً يأخذ عنها السرّ و الخفاء و يكشف عما هو محتاج إلى الكشف و الجلاء، فأجبت التماسه و شرعت في شرحها بأن أبين فيه أقوال العلماء - رضوان الله عليهم أجمعين - و استدلالاتهم و فتاويهم و ما هو الأصح عندى من أقوالهم. و أذكر فيه ما اختلج بخاطري من مبدأ الفياض بقدر استعدادى من ردّ و إبطال و تقرير و تقوية و توضيح و تمثيل و نظير و دليل و حجة و نكتة و تحقيق و نقض و أمثال ذلك. و نذكر دليل قولى أيضاً فى كلّ مكان يحتاج إلى نقله و إن كان المكان الذى ذكرت هذا الدليل فيه، أقرب إلى المكان الذى يزيد أن نذكر فيه الدليل، ذا من الآيات و الأحاديث و الإجماع و الاستصحاب و غير ذلك، لأن لا يشكل على الواحد وجدان ما أراه و لا يلزم عليه التصفّح فشمّرت عن ساق الجدّ و شرعت فى كتبه و سمّيته هادى المضلّين و مرشد المصلّين و أنا تراب أقدام الطلاب المحتاجين إلى غفران الله الملك الجليل سبحانه، عبدالهادى بن رفيع الدين حسين بن غياث الدين جمشيد بن مهدي الثانى الحسينى الدليجانى مسكناً، أرجو من الله تعالى أن يوفّقنى لإتمام هذا الشرح، بحيث لم يمنع مانع من كتبه كتبه مستحسناً للطباع بأسرها و بقبولاً للإسماع عن آخرها، لأنّه ولىّ التوفيق و هو المستعان و عليه التكلان، اللهمّ تبّ من الذنوب، فأقلنى عنها، لأنك غافر الذنب و قابل التوب و أنت أرحم الراحمين. وها أنا أشرع فى المقصود متوكلاً على الصمد المعبود، فأقول: إنّ المصنّف عليه السلام بعد الإتيان بالتسمية، افتتح كتابه بحمد الله سبحانه...».

انجام: «قال الشيخ أبو جعفر بن بابويه: فإن نمت عن الغدا حتّى تطلع الشمس... يقال: بزغت الشمس، البزوع الطلوع، يقال: بزغت الشمس و بزغ القمر و غيرهما، إذا طلعت، احتجّ بأنّ الأمر...» افتاده.

گزارش متن: شرح استدلالی الرسالة النظامية فى فقه الامامية تأليف شيخ عبدالعالی بن على بن عبدالعالی محقق کرکی (درگذشته سال ۹۹۳ ق) است که به درخواست فرزند شارح، محمد علی، در ۶ جلد بزرگ نگاشته و در سال ۱۰۳۰ ق به پایان برده است. همان گونه که از نظر گذشت، از اصل الرسالة النظامية که به نام نظام شاه هندی در دکن تألیف گردیده، بر اساس مصادر و فهارس موجود، امروزه نسخه‌ای در دست نیست.

گفتنی است که نسخه حاضر از آغاز تا احکام و شرایط قضای نماز را داراست و در واقع جلد نخست کتاب هادی المضلین می باشد که چند برگ از انجام نسخه افتاده است. گزارش نسخه: □ نوع خط: نستعلیق □ نام کاتب: نسخه اصل به خط مؤلف (شارح) □ تاریخ کتابت (تألیف): اوایل سده ۱۱ ه □ عنوانها و نشانیها: قرمز و مشکی □ نوع کاغذ: شرقی نخودی □ تعداد برگ: ۶۵۳ □ تعداد سطر: ۱۲ □ اندازه متن: ۱۱/۵ × ۱۵/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸/۵ × ۲۵/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: دو رو تیماج؛ برون: زرشکی فرسوده، عطف، مغزی و گوشه: تیماج مشکی و حنایی؛ درون: زیتونی مجدول.

ویژگیها: نسخه ای بسیار نفیس به خط مصنف (شارح) است، دارای حاشیه نویسی های سودمندی از خود شارح و نیز تحشیه هایی با رمز «منه» است که آن نیز از خود شارح، ظاهراً از سوی کسی (شاید فرزندش محمد علی) - که کتاب را به نام وی نگاشته است - نقل گردیده است. عبارات «بلغت إلی هنا» در هامش برخی برگها آمده که گویا مربوط به تصحیح از سوی مؤلف (شارح) باشد، یا اینکه مربوط به مطالعه کننده است. قلم خوردگی هایی در متن دیده می شود که از شارح بوده و در هامش تصحیح گردیده است. در میان تحشیه ها نکات جالبی به چشم می خورد، به عنوان نمونه: ذیل مبحث مسکرات و فقاع از مؤلف (شارح) چنین نقل شده است: «ذهب أكثر علمائنا إلی آخرها و هكذا جمع كثير من المجتهدين المعاصرين لنا صرّحوا بالخلاف و بحثوا عن أدلة الطرفين و صرّحوا بأن أدلة النجاسة لا تدلّ علیها. و بعضهم توقّفوا و لم يحكموا بأحد الطرفين كشيخنا الجليل العلامة الأردبیلی و السيد السند الأید الفاضل السيد محمد و الشيخ الفاضل المتبحر فی العلوم الشيخ حسن بن الشهيد الثانی و غیرهم كالشيخ العالم فیما بین الأنام و الحبر التمام الشيخ بهاء الدین العاملی، کلّ واحد من هؤلاء العظماء صرّحوا بالخلاف و ذكروا أدلة الطرفين و بحثوا عنها و قالوا فیها ما قالوا، فتفكّر».

در برگ آغازین نسخه، دستخط مبارک حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله درباره این اثر ارزشمند، چنین آمده است: «کتاب شرح النظامیة فی الصلاة فرائضها و مسنوناتها و سائر أحكامها و أقسامها، المتن للعلامة الشيخ عبدالعال ابن المحقق الکرکی، کتبه للسلطان نظام شاه من ملوک الهند و الشرح للعلامة السيد عبدالهادی بن رفیع الدین حسین بن غیاث الدین جمشید الحسینی الدلیجانی، شرحه بالتماس ولده الفاضل،

السید محمدعلی، و یظهر منه علو کعب الشارح فی الفقه و جودة اختیاره فی المسائل و
 ینقل تارة عن صاحب المدارک. وکان قد ینشد الشارح شعراً منها فی المناجاة مع ربّه، شعر:
 شکر به درگاه تو ای ذوالجلال موجد و موجود تویی در مقال
 هرکه تجاوز کند از امر تو دوزخ جاوید بدانش مآل
 و هذه النسخة، هی الأصلية التي بخطّ الشارح، فلا ترخص مهرها و أنا الراجی
 شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی، ۱۳۷۱ ق».

نیز بر فراز همان برگ عبارت «أرسلت اسمه إلى صاحب الذریعة» از معظم له آمده
 است که داده‌های نخستین اثر را جهت ثبت در الذریعه به مرحوم آقا بزرگ تهرانی
 ارسال نموده‌اند.^۱ در برگ آغاز همچنین ابیاتی عرفانی از شارح با عبارت «لمحرره»
 آمده که چنین است:

شب وصل است ای دل رو دلی دیگر تو پیدا کن
 لباس عافیت بگذار و خود را بی سرو پا کن
 اگر خواهی کز انوار جمالش بهره ور گردی
 بسان بلبلان در عشق گل خود را تو شیدا کن
 تو را گر بوده باشد میل وصل جاودان ای دل
 بکن ترک همه اشیا به کوی دوست مأوی کن
 تو گر خودبین نئی و ما و من را نیستی مصدر
 تمامی دوست گشتی این زمان رو ترک اهوا کن
 چو «هادی»^۲ هرچه بینی باید ای دل عین حق بینی
 که ایشان مظهر حقند بی شک دیده بینا کن
 در این برگ، همچنین ابیات دیگری نیز وجود دارد، مانند:
 آستان جانان را در لباس پنهانی بوسها ز لب دارم سجدها ز پیشانی

۱. حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته‌الله هر نسخه نفیس چاپ نشده‌ای که در اختیارشان قرار داشته،
 مشخصات هر یک را برای مرحوم آقا بزرگ تهرانی رحمته‌الله جهت درج در کتاب الذریعه ارسال می‌داشتند
 و در جای جای الذریعه بدان تصریح شده است.

۲. «هادی» تخلص مرحوم سید عبدالهادی است که در سروده‌های خود می‌آورده است.

ای خدا خواهم دل دیوانه های های گریه مستانه
 آمد آمد آمدی خواهم که از هوشم برد این قدر کز کاروان بس مانده‌ام پیشم برد
 در همان برگ یادداشتهای دیگری نیز دیده می‌شود که قاعده باید از شخص
 دیگری بوده باشد، مانند: «من سورة آل عمران: ﴿لن تنالوا البرَّ حتّٰی تنفقوا ممّا تحبّون و ما تنفقوا من شیء فإنّ الله به علیم﴾^۱. فی هذه الآية إشارة واضحة إلى العاشقین، لایخفی علی من له أدنی...».

شماره نسخه: «۸۰۱»

۲. هادی المضلین و مرشد المصلین (جلد ۱) (۲)

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذي دلّ علی وجوده ذرات الكائنات الذي خلق الإنسان و جعله عالماً بجميع صفاته الحسنی و ما یمكن... أمّا بعد، ما صنّفه الشيخ العالم الفاضل النحریر المتقن الكامل المجتهد...».

انجام: «و أوقعه فی الوقت كان إذن اتفاقاً و لا أثر لذلك الظنّ و كذا الكلام فی سایر الواجبات الموسّعة و الله الموفّق. قد وقع الفراغ عن تصنیف هذا الكتاب یوم الإثنين السادس و العشرين من شهر جمادى الأوّل سنة ۱۰۳۰».

گزارش متن: نسخه حاضر با اندکی اختلاف در عبارات، همانند نسخه پیشین است، با این تفاوت که نسبت به نسخه پیشین کاملتر است و انجام آن نیز سالم می‌باشد و به نظر می‌رسد که از روی نسخه سابق نگاشته شده است. معمولاً برخی از عالمان گذشته آثار علمی خود را دو بار مبیضه می‌ساختند و برخی اوقات مجدداً به خط کاتبی دیگر می‌نگاشتند. از این کار احتمالاً دو منظور داشته‌اند: نخست آن که مطالب بیشتری که به ذهن آنان می‌آمد، در نسخه دوم تکمیل می‌نمودند؛ دیگر آن که جهت پیشگیری از سرقت یا مفقود شدن آثارشان چنین رویه‌ای را ادامه می‌دادند، بدین گونه که نسخه اول را در محلی و نسخه دوم را در محلی دیگر قرار می‌دادند. این جانب بر اثر کنکاش در آثار پیشینیان بارها به این نکته واقف شده‌ام، در کتابخانه بزرگ ما چند مورد از این گونه نسخه‌ها موجود می‌باشد.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ و نستعلیق □ نام کاتب: عبدالله بن نعمت الله رضوی

حسینی □ تاریخ کتابت: سال ۱۰۴۱ ق، در حیات مؤلف (شارح) □ عنوانها و نشانیها: قرمز و مشکی □ نوع کاغذ: شرقی نخودی □ تعداد برگ: ۴۳۳ □ تعداد سطر: ۱۷ □ اندازه متن: ۱۱ × ۱۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۷ × ۲۰/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج حنایی □ رقم کاتب: «قد وقع من إتمام هذا الكتاب في يوم الأربعاء الثاني من شهر جمادى الأول سنة ۱۰۴۱، حرّره العبد المذنب المعترف المقرّب بما فيه و المعتقد بما يطاويه، عبد الله بن نعمت الله الرضوی الحسينی، غفر الله...»

بحمد الله که این فرخنده بنیاد به پایان آمد و عمرم امان داد.

ویژگیها: نسخه در حاشیه تصحیح گردیده و حاشیه نویسی با نشان «منه» دارد که از خود مؤلف (شارح) نقل گردیده است. روی برگ آغازین، تملک «محمود بن محمد رضا بیدگلی»^۱ با مهر مربع «عبد محمد» و «الواثق الراجی، عبده محمود» و نیز تملک «محمد بن ابراهیم بیدگلی» و همچنین عبارت «شرح آقا هادی، ابتیاع از ملا محمد ابراهیم بیدگلی شد» دیده می شود. و قیمت کتاب و صحافی آن به خط سیاق نوشته شده است و گویا نسخه در آغاز وقف نامه ای داشته که محو گردیده است! شماره نسخه: «۱۱۶۷»

۳. هادی المضلین و مرشد المصلین (جلد ۵) (۳)

آغاز: «بسملة، قال المقصد الرابع فی الإیلاء و فيه مطلبان... أى المقصد الرابع من المقاصد المتقدّمة فی الإیلاء؛ و الإیلاء هو الحلف بالله على ترك وطی الزوجة المنكوحه بالعقد...».

انجام: «و المراد أنهم كانوا يعرفون خروجه من قبل أن يروح برائحة المسك و الله أعلم بالصواب، قد تمّ المجلد الخامس من هادی المضلین باستعانة الملك العلی، عصر يوم الأربعاء العشرين من شهر رمضان المبارك على یدی العبد المذنب عبدالهادی الرضوی. و يتلوه - إن شاء الله - المجلد السادس، الذى أوله بحث الشهادات و خاتمه آخر بحث الديات، باستعانة الملك الوهاب».

۱. مرحوم ملا محمود بن محمد رضا بیدگلی از علمای برجسته نیمه نخست سده ۱۳ هجری بوده که در منطقه بیدگل و آران می زیسته و کتابخانه شخصی نفیسی داشته است. این جانب تاکنون چند نسخه نفیس کتابخانه آن مرحوم را طی چند فقره برای کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ابتیاع نموده ام.

گزارش متن: نسخه حاضر جلد پنجم از کتاب هادی المضلین و مرشد المصلین و از بحث ایلاء تا کتاب التجارة و پایان «کلام فی السواک» را دارا می‌باشد.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نستعلیق □ نام کاتب: نسخه اصل به خط مؤلف (شارح) □ تاریخ کتابت (تألیف): اوایل سده ۱۱ ه □ عنوانها و نشانیها: قرمز و مشکی □ نوع کاغذ: شرقی نخودی □ تعداد برگ: ۵۰۱ □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۷×۱۲ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۹/۵×۲۶ سانتیمتر □ نوع جلد: دو رو تیماج؛ برون: قهوه‌ای فرسوده با ترنج ضربی، زمینه گل و بوته؛ عطف و مغزی: تیماج قهوه‌ای؛ درون: قهوه‌ای مجدول. ویژگیها: این نسخه نفیس (ظاهراً به وسیله خود شارح) در حاشیه تصحیح گردیده است، حاشیه نویسی با نشان «منه» دارد که به نقل از مؤلف (شارح) درج شده است. آثار اندکی از رطوبت و ترمیم و وصالی در برخی برگها مشاهده می‌گردد. بخشهای اندکی از مطالب برگ نخست، افتاده است. مهر بیضی شکل «أفوض امری إلى الله، عبده محمد رضی الله عنه» روی برگ آغازین نسخه، آمده است. دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در آغاز نسخه چنین آمده است: «[المجلد] الخامس من هادی المضلین، تألیف العلامة السید عبدالهادی الرضوی الدلیجانی، الذی قبره فی دلجان و يعرف «سر قبر آقا»، شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی». و در پایان نسخه نیز، دستخط دیگری از معظّم له، با این عبارت آمده است: «النسخة بخط المصنّف، شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی» ضمناً یک تملک و یادداشت محو شده، در آغاز نسخه مشاهده می‌گردد.

شماره نسخه: «۲۱۵۳»

یادآوری می‌شود که از این شخصیت سترگ، آثار و تألیفات دیگری نیز در برخی کتابخانه‌ها نگهداری می‌گردد که می‌توان به دو اثر زیر اشاره نمود. این دو اثر در ضمن مجموعه‌ای در کتابخانه مدرسه فیضیه در شهر مقدس قم به شماره «۱۹۸۸»، به خط نستعلیق مؤلف موجود می‌باشد، مشخصات اجمالی این دو اثر ارزشمند چنینند:

۱. الدرّ و المرجان فی تفسیر الایمان (فارسی)

آغاز: «الحمد لله الذی خلقنا خلقاً فیهِ غرائب و عجائب الأمور...».

گزارش متن: گویا متنی در اعتقادات است که در هشت باب به نام شمس السادة امیر

زکیا رضوی بن جلالا منصور رضوی در سال ۱۰۴۸ ق تألیف گردیده است. این اثر در ضمن مجموعه شماره «۱۹۸۸» (برگ ۱ - ۳۸) در فهرست کتابخانه مدرسه فیضیه^۱ گزارش شده است.

۲. رساله درباره توقیت ظهور امام زمان علیه السلام (عربی)

گزارش متن: رساله کوتاهی در توقیت ظهور حضرت ولی عصر، حجة بن الحسن العسکری - عجل الله تعالی فرجه الشریف - است که مؤلف در روز دوشنبه اول ذی القعدة سال ۱۰۴۸ آن را به پایان برده است. به نظر می‌رسد این کتاب، واپسین تألیف مرحوم علامه سید عبدالهادی حسینی دلجانی بوده است. این اثر نیز در ضمن مجموعه شماره «۱۹۸۸» (برگ ۳۹ - ۴۶) در فهرست کتابخانه مدرسه فیضیه^۲ معرفی شده است.

از علامه سید عبدالهادی دلجانی رضوی، علاوه بر نسخه اجازه شهید ثانی به پدر شیخ بهاء الدین عاملی که پیشتر اشاره نمودیم، نسخی نیز به خط وی کتابت شده که در برخی کتابخانه‌ها نگهداری می‌گردد و از آن جمله نسخه‌های زیر است:

الف - المحاکمات بین شرحی الاشارات: از قطب الدین محمد بن محمد بویه رازی (در گذشته سال ۷۶۶ هـ)، نسخه شماره «۷۲۲۲» در کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی علیه السلام، به خط نستعلیق عبدالهادی حسینی دلجانی، در روز چهارشنبه ۲۱ محرم الحرام سال ۱۰۳۳ هـ در ۴۱۰ برگ نگارش یافته است. عناوین سنگرف، نسخه در حاشیه تصحیح گردیده و حواشی چندی به خط ایشان که حاوی نظریات علمی آن عالم ربانی می‌باشد، در این نسخه نفیس وجود دارد و مشخص می‌شود که آن مرحوم به جز فقه و اصول، در حکمت و فلسفه نیز صاحب نظر و دارای آرای محکمی بوده است.

ب - منية اللیب فی شرح التهذیب: از سید ضیاء الدین عبدالله بن محمد حسینی حلّی (در گذشته پیرامون سده ۸ هـ)، نسخه شماره «۱۳۹۷۲» در کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی علیه السلام به خط نستعلیق عبدالهادی حسینی دلجانی، در شب سه شنبه ۱۳ رجب المرجب سال ۱۰۳۱ ق در ۹۲ برگ نگارش یافته و نسخه‌ای است نفیس

۱. فهرست کتابخانه مدرسه فیضیه: ۱۶۰/۲.

۲. همان.

وارزشمند به خط علامه سید عبدالهادی حسینی دلیجانی، همراه حواشی ایشان با نشان «هادی»^۱ و حاشیه نویسی دیگری نیز با نشان «۱۲» و «جع» وجود دارد. در حاشیه تصحیح و با نشان «بلغت الی هنا» مقابله گردیده است. در ضمن بخشهایی از متن کتاب تهذیب الوصول الی علم الاصول، علامه حلی در هامش برگها آمده است. در انجام نسخه یادداشتی از علامه سید عبدالهادی حسینی دلیجانی با این عبارت آمده است:

«کتبت هذا النسخة من نسخة كان فيها سقم صححتها بقدر الميسور والمقدور لعدم وجدان نسخة أخرى عندي صالحة، لأن نصحح نسختي هذه هنالوقوعي وسكنتني في قرية لم يكن فيها أحد يليق أن يقع مقابلي في مقابلة هذه النسخة معه، إن وجدت نسخة أخرى سواها. ولم يوجد عند سكانها متن رسالة الألفية وأمثالها، لاسيما مثل هذه النسخ. ولهذا لم يرتفع السقم منها بالكلية وهذه القرية كانت يذكر فيها اسم الايمان والاسلام وشهرت بهما غاية ما في الباب، لم يرفها مسلم ومؤمن حقيقة؛ بل من وجد فيها كان أضعف من المستضعف شأنًا. والله أعلم بحقيقة الحال وصدق المقال (هادی)».

ناگفته نماند که نسخه آسیب دیده و متأسفانه بخشهایی از متن (۹ برگ نخستین) مورد هجوم حشرات قرار گرفته و ناقص شده است. در یادداشتی الصاقی از حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی^{رحمته} در مورد نسخه و کاتب چنین آمده است: «نسخة من شرح تهذیب الاصول، بخط العلامة السيد عبدالهادی الحسينی الدلیجانی، تاریخ الكتابة سنة ۱۰۳۱ق و هی عندنا فی المكتبة العامة».

ج - حاشیه لوامع الأسرار: از میر سید شریف جرجانی (درگذشته سال ۸۱۶ق) که گویا در میانسالگی یا حتی دوره جوانی وی، یعنی سال ۱۰۰۵ق از سوی مرحوم دلیجانی، استنساخ شده است. این نسخه خطی که در ۲۰۹ برگ نگارش یافته، در روز یکشنبه ۲۷ رجب سال ۱۰۰۵ به انجام رسیده است. و نسخه آن اکنون در کتابخانه مدرسه

۱. همانگونه که ذکر شد مرحوم سید عبدالهادی به جز فقه و اصول در علوم دیگر نیز صاحب نظر بوده و می توان گفت آن عالم فرزانه جامع الاطراف بوده و از بسیاری از علوم اسلامی آگاهی داشته است. این نسخه حواشی بسیاری دارد که بیشتر آن حاوی نظریات آن مرحوم می باشد که با نشان «هادی» نگاشته شده است.

سپهسالار (شهید مطهری) در تهران به شماره «۶۶۷۶» نگهداری می‌گردد.^۱

د - الکافی (فروع): از ثقة الاسلام ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی (در گذشته سال ۳۲۹ق)، نسخه شماره «۱۸۹» کتابخانه تخصصی مرکز تحقیقات دارالحدیث - قم^۲، به خط نسخ عبدالهادی رضوی، در ۲۰ جمادی الثانی سال ۱۰۳۵ق، در ۲۹۸ برگ نوشته شده است.

ه - حاشیه علی شرح مختصر المتهی: از ابوالحسن علی بن محمد جرجانی حسینی، معروف به میر سید شریف (در گذشته سال ۸۱۶ق)، نسخه شماره «۵۷۵۳» کتابخانه موزه ملی عراق در بغداد^۳، نسخه به خط عبدالهادی رضوی در سال ۱۰۳۶ق در ۲۳۸ برگ کتابت شده است.

منابع:

۱. أعيان الشيعة، علامه آیت‌الله سید محسن امین عاملی. بیروت: دار التعارف، ۱۴۰۳ق.
۲. الذریعة، شیخ آقا بزرگ تهرانی. تهران: چاپ اسلامیة، ۱۳۹۸ق.
۳. طبقات أعلام الشيعة (الروضة النضرة في العلماء المئة الحادية عشرة)، شیخ آقا بزرگ تهرانی. بیروت: مؤسسه فقه الشيعة، ۱۴۱۱ق.
۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی^{علیه السلام}، مجلدات مختلف. چاپ قم.
۵. فهرست کتابخانه سپهسالار، محمدتقی دانش پژوه و علینقی منزوی. تهران: چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ش.
۶. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم، رضا استادی. قم: چاپ مهر قم، ۱۳۹۶ق.
۷. مطلع الأنوار (احوال دانشوران شیعه پاکستان و هند)، سید مرتضی حسین صدرافاضل (مؤلف)، دکتر محمد هاشم (مترجم). مشهد: انتشارات بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴ش.
۸. مقدمه‌ای بر فقه شیعه (کلیات و کتاب‌شناسی)، حسین مدرسی طباطبایی (مؤلف)، محمد آصف فکرت (مترجم). مشهد: انتشارات دفتر پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸ش.

-
۱. فهرست کتابخانه سپهسالار (شهید مطهری): ۲۶۱/۴.
 ۲. فهرست کتابخانه دارالحدیث: ۷۸/۱ - ۷۹.
 ۳. فهرس مخطوطات مکتبه المتحف العراقي (المخطوطات الفقهية): ۳۱/۱. پس از سقوط حکومت بعثی صدام در عراق، بسیاری از نسخه‌های نفیس موجود در کتابخانه‌های بزرگ بغداد، از جمله موزه ملی عراق سرقت شده است؛ احتمالاً نسخه یادشده از جمله آنها می‌باشد.